

TANRIVERDİ

Sizə haradan, kimdən danışım. Sulduz kəndindən, Tanrıverdi adlı yetim bir oğlandan. Tanrıverdinin ata-anası ölmüşdü. Bir parça çörək üçün diyarbadiyar düşüb Bozalqanlıya gəldi, burada Süleyman bəy adlı bir varlıya nökrə oldu. Ağa Tanrıverdini qoyuna göndərirdi. O, qoyunları nə qədər yaxşı saxlayırdısa da, Süleyman bəy ona yaxşı baxmırdı, çox incidirdi. Bəy ona yeməyə çörək, geyməyə paltar da vermirdi. Çox zaman Tanrıverdi ac-yalavac qalırdı. Axırda canı təngə gəldi. Tanrıverdi onun əleyhinə qalxdı, haqqını istəməyə başladı. Süleyman bəy ona haqq vermədi, özünü də çox döydü. Bəy istəyirdi ki, onu həmişə haqsız-muzdusuz işlətsin. Çünki əlinə yaxşıca yiyəsiz adam düşmüşdü. Tanrıverdi «Haqqımı ver, gedirəm», – deyib sözünün üstündə durdu.

Süleyman bəyə kənd kovxasına dedi:

– Tanrıverdi çobanlıqdan çıxmaq istəyir, əgər o, çıxsın, mən onun kimi çoban tapmayacağam. Sən gəl onu qorxut, çobanlıqdan çıxmasın. Nə desən sənə verərəm.

Kənd kovxası dedi:

– Sən ondan şikayət elə, dalısıynan işin yoxdu.

Süleyman bəy dedi:

– Nə şikayət eləyim?

– Sən mənə ərizə yaz ki, Tanrıverdi mənim otuz qoyunumu tələf eləyib, dalısıynan işin yoxdu. Mən onun cəzasını verərəm, elə elərəm ki, çobannıxdan çıxmaz.

Süleyman bəy kənd kovxasına elə bir şikayət verdi ki, bəs Tanrıverdi otuz qoyunumu tələf eləyib.

Kovxa haman günü Tanrıverdini çağırtdırıb damladı.

Tanrıverdi xəbər aldı:

– Məni nə üçün damlayırsız?

Kovxa dedi:

– Sən Süleyman bəyin otuz qoyununu tələf eləyibsən.

Tanrıverdi çox çalışdı ki, kovxanın əlindən bir yolnan qurtara, amma kovxa əl çəkməyib onu zorla damladı.

Tanrıverdi çox qüvvətli idi, həm də qoçaq oğlan idi. Baxıb gördü ki, bunu nahaq tutublar. Özü də bu Süleyman bəyin qurğusudu. Gecəyənən qapını qırıb qaçdı, getdi birbaşa Gürcüstan knyazının qapısına.

Knyaz xəbər aldı:

– Ə, nəçisən?

Tanrıverdi dedi:

– Çobanam.

Knyaza da elə bir adam gərək idi ki, onun qoyunlarına baxsın. Çünki knyazın qoyunlarına hər gecə oğru gəlirdi.

Dedi:

– Gəl mənə çoban ol, qoyunlarımı otar. Yaxşı çoban olsan sənə yaxşı baxacağam.

Tanrıverdi günü sabahdan knyazın çobanı oldu. Onun sürüsünə elə baxdı ki, heç bir axsaq quzusunun da burnu qanamadı.

Bir gecə bərk külək əsirdi. Tanrıverdi sürünün qırağında ağaca dirsəklənib sürüyə baxırdı. Gördü ki, iki nəfər oğru sürüyə tərəf gəlir. Tanrıverdi elə bir nərə çəkdi ki, oğrular quruyub yerlərində qaldılar. Tanrıverdi tez yüyürüb oğruların qollarını bağlayıb səhərnən knyazın yanına apardı. Knyaz oğruları saldırdı qazamata. Bunun üçün Tanrıverdiyə bir yaxşı tüfəng bağışladı.

Bir gün Tanrıverdi qaldı yataxda, sürüyə yoldaşı getdi. Gecənin bir aləmində sürüyə canavar tərindi. Çoban Tanrıverdini çağırırdı. Tanrıverdi yerindən durub tez arxaca getdi, gülləyən canavarların birini öldürdü, o birinin də qıçını sındırdı.

Knyaza xəbər getdi ki, çobanın iki canavar öldürüb. Knyaz gəldi canavarların tamaşasına, əhsən söylədi, amma Tanrıverdiyə heç bir baxşayış vermədi. O biri tərəfdən Süleyman bəy yaxşı çoban tapmadığı üçün Tanrıverdi deyib gəzirdi. Axırda öyrəndi ki, o, Gürcüstanda knyazın çobanıdır. Götürüb Gürcüstan knyazı Tavata belə bir kağız yazdı: «Tanrıverdi mənim otuz qoyunumu oğurlayıb ora qaçıb, onu tutub mənim yanıma göndərərsən».

Süleyman bəy kağızı naçalnikin üstünə göndərdi. Naçalnik bu xəbəri knyaza çatdırdı. Amma knyaz Tanrıverdinə əl vermədi, Süleyman bəyə yazdı ki, Tanrıverdi adında adam biz tərəflərdə yoxdu.

Bəli, Tanrıverdi bir il knyazın yanında gizli qaldı, amma nə qədər çalışdı, can yandırdısa da, knyaz onun zəhmətini qiymətləndirmədi. Tanrıverdi işi belə görəndə knyazın yanına gəlib dedi:

– Mən sənə çoban olmaq istəmirəm, çıxıram. Mənim haqqımı ver, gedirəm.

Knyazın qəzəbi tutub Tanrıverdinə verdi naçalnikə ki, tezliklə Süleyman bəyə göndərsin, bəyin otuz qoyununu oğurlayıb qaçıb.

Naçalnik Tanrıverdinə tutub saldı dama. Tanrıverdi gecə qapının arasından baxıb gördü qaraulçu mürgüləyib. O saat qapını sındırıb qaraulçunun tüfəngini əlindən aldı, qaçıb Ceyran çölünə getdi.

Tanrıverdi öz yeznəsi Yusif və onun qardaşı Nəsibin yanına gəldi. Onlar Tanrıverdidən xəbər aldılar.

– Ə, nə var, niyə gəldin?

Tanrıverdi dedi:

– Ə, Süleyman bəy mənə yaxşı baxmadı, mən də qaçıb Tiflisə getdim. Tavata çoban oldum. O da haqqımı vermədi, tutub Süleyman bəyin üstünə göndərdi. Damdan qaçmışam.

Sonra başına gələn bütün əhvalatı yeznəsinə nağıl elədi. Tanrıverdi iki gün yeznəsinin öyündə qaldı. Üçüncü gün dedi:

– Mən gedəcəyəm Süleyman bəyin qapısına. Görək ondan öz haqqımı alam.

Yeznəsi, qardaşları, Nəsimbən Allahverdi də ona qoşuldular. Kürdən pələynən keçib çıxdılar Süleyman bəyin qapısına. Süleyman bəyin mehtəri yatmışdı. Tanrıverdi mehtəri oyatdı, xəbər aldı:

– Ə, Süleyman bəy öydədimi?

Mehtər Nağı dedi:

– Süleyman bəy Qazağa gedib.

Tanrıverdi Süleyman bəyin üç atını tutdu, minib gəlib çıxdılar Çoban dağına. Qaraqoyun kəndində Dövlətxan adlı bir çavan oğlan kənd kovxasını öldürmüşdü. Eşitdi ki, Tanrıverdi Çoban dağındadı. Dövlətxan da Tanrıverdinin yanına gəldi.

Tanrıverdi bir gün yoldaşlarını çağırıb dedi:

– Gəlin, gedək Gürcüstana, Tavat knyaznan hesablaşmağa.

Dedilər:

– Ə, necə hesablaşmağa?

Belə deyəndə Tanrıverdi alıb görək nə dedi:

Səfər olur Gürcüstana,
Olsun dəllərim saz gərək,
Talan salın yalmaşqana.
Qisası alağ tez gərək.

Hasa qaladan başdıyax,
Yalmaşqananı daşdıyax;

Çox arxaşdarı pişdi yax,
Qoyax yurdunu düz gərək.

Tanrıverdi doyub cana,
Canı çürütdü əfsana,
Talan salax knyaz, xana,
Dəli döyranı yaz gərək.

Söz tamamına yetəndə Nəsib dedi:

– Ə, fikrini mənə de.

Tanrıverdi dedi:

– Ə, başımın altı olub gərmə, döşəyim ot, axırda da haqqım knyazda qalıb, gərək gedəm. Qulaq asın, görün işin binası hardan baş verib.

Aldı Tanrıverdi:

Çağıraram haqqı, düşərəm yola,
Bu hayfi knyazda ölsə, qoymaram.
Bir qoyuna gərək yüzün götürəm,
Bir çəpiş geridə qalsa, qoymaram.

Süleyman ağadan allam qisası,
Çünki onnan oldu işin binası,
Bəy-xanlar attana, tamam cümləsi,
Yeriyib üstümə gəlsə, qoymaram.

Tanrıverdinin nələr gəlib başına,
Sən baxarsan indi tər savaşına,
Dünya dönsə qazax, saldat, qoşuna,
Yarpax, torpax qoşun olsa, qoymaram.

Tanrıverdi sözünü müxtəsər eyləyib, yoldaşlarını cəm elədi, atlanıb düşdülər yola. Haçaqayadan enib birbaş Gürcüstana gəldilər. Tavat knyazın sürüsünə hücum eləyib, əllərinə keçəni qatıb qabaqlarına gəldilər.

Knyaza xəbər getdi ki, sənin həmin qoçaq çobanın Tanrıverdi bu gecə gəlib bütün ilxını dəstələyib aparıbdı. Knyaz xəbər verdi naçalnikə, naçalnik xəbər verdi pristava. Pristav yazdı saldat komandirinə. Komandir qoşun yığıb Tanrıverdinin üstünə getdi. Tanrıverdi gördü ki, qoşun gəlir. Tanrıverdi sürünü qatıb çobanın qabağına, çağırdı, yoldaşlarına dedi:

– Ə, hancarı qorxub qaçırsınız?

Tanrıverdinin yoldaşları həqiqətdə də qorxub qaçmaq istəyirdilər. İşi belə görəndə Tanrıverdi alıb görək yoldaşlarına necə ürək verdi:

Qoçaqlarım, meydan açın mərdanə,
Zərbənizi bu düşməna bildirin.
Qırın saldatını, knyazın tutun,
Naçalniki, komandiri öldürün.

Qoç igiddən oğul törər qoç kimi,
Mərd meydanda durar ağır daş kimi,
Kəsin hər tərəfi tərlan quş kimi,
Kəklik təkin dərələrə doldurun.

Tanrıverdi meydan açar mərdana,
Atmayın gülləni boşa, əfsana,
Tökün qoşunların leşin yan-yana,
Naçalnikin yas toyunu çaldırın.

Söz tamam oldu, bu tərəfdən də qoşun gəldi. Tanrıverdi özün verdi dərənin səngərlərinə, qoşun qaldı açıxda. Hər iki tərəfdən atəş açıldı. Düşmənin gülləsi gəlib dağadaşa dəyirdi, amma Tanrıverdinin yeri bərk olduğu üçün qoşunu elə qırdı ki, yarısı qaldı. Düşmənin qaçmasını görəndə Tanrıverdi alıb yoldaşı Nəsibə görək nə dedi:

Ay Nəsib, bax, qoşun qaçır,
Kəs qabağın, qoyma, qoyma.
Güllələ hər tərəfini,
Solu, sağ, qoyma, qoyma.

Qoşun bulanıbdı qana,
Allahverdi, sən bu yana,
Çağır deynən Dövlətxana,
Qaçdı yağı, qoyma, qoyma.

Nərə çəkdi Tanrıverdi,
Mərdanə meydana girdi,
Qazağı, saldatı qırdı,
Qalan sağ, qoyma, qoyma.

Nəsib daha da ürəkləndi. Bir saatın içində qazaxları qırıp dağıtdılar.

Tanrıverdi hamam gətirdiyi heyvanları götürüb tökdü Şavadına. Nəsibi göndərdi Tovus kəndlərinə, bütün yoxsulları yığıb meşəyə, hamam qoyun-quzuları payladı fağır-füğaraya.

Tanrıverdi bir boz at tapdı, elə bil ki, Qıratdı. Atı, bir yaxşı da aynalı tufəngi özünə götürdü.

Goburnata xəbər çatdı ki, bu mahalda Tanrıverdi deyilən birisi peyda olub. Goburnat əmr verdi ki, bu pəzəvəng

kimdi, tezliklə tutulsun.

Bir gün Tanrıverdi at minib birbaş Gürcüstana getdi. Bundan naçalnik xəbər tutub əmr verdi qoşuna. Qoşun Tanrıverdi adını eşidən kimi siçovul deşiyini satın alıb qaçıb gizləndilər.

Knyazlar, bəylər yığışib sözləşdilər ki, Tanrıverдини əl altından vurdursunlar. Hər kəddən gizli beş-altı adam seçdilər ki, onlar Tanrıverдини öldürsünlər. Tovusdan Şəmşədağa, Dağsınıx ayrımından Məmmədəli bəy, Bozalqanlıdan Həsən Murğuz oğlu da bu adamların içində idi. Özləri də quduz adamlar idilər.

Tanrıverdi Şavadının etibarlı yerində özünə məskən salıb oturdu. Bu səmtdə isə pusqucu qoymuşdular ki, Tanrıverdi evə gələndə vursunlar.

Tanrıverdi bir axşam Bozalqanlıya gələndə çuğullar pusquda durmuşdular. Kürdən keçəndə çuğullar Tanrıverdinin qabağını kəsə bilmədilər, keçdilər o taya. Yolda meşənin içinə girib gizləndilər. Tüfənglərini sazlayıb onu gözləməkdə olsunlar, Tanrıverdi gələndə şaqqıltı eşidib nərə çəkdi, güllə atdı, çuğulların canlarına qorxu düşdü, tez qaçıb gizləndilər. Amma bu kiçik atışmada Tanrıverdi əlindən bir balaca yaralandı. O, getməkdə olsun, sənə deyim Nəsibdən. Nəsib Şavadında qalmışdı. Yuxuda gördü ki, bir tərəfi alışıb yanır. Tez yerindən qalxıb alıb sazı görək yoldaşların necə ayıldı:

Allahverdi, qalx ayağa,
Tanrıverdi qamarlandı.
Yatmışdım, yuxuda gördüm,
Bir yanımla alışıb yandı.

Piyadadı, həm də təkdi,
Müxənnətlər plan tökdü,

Ucadan bir nərə çəkdi,
Dağ-daş tamam yırgalandı.

Axtar, bir gör Xamay hanı?
Çağır, oyat Dövlətxanı,
Nəsib daha neynir canı,
Bu dava özgə meydandı.

Söz tamama yetdi. Nəsib ta özgə at minməyib Tanrıverdinin boz atını minib özünü Tanrıverdiyə yetirdi.

Tanrıverdi yolnan keçirdi, bir də gördü ki, gurultu qopdu. Elə bildi ki qoşun gəlir. Çəkib tufəngi atmaq istədi, gördü ki, gələn Nəsibin yoldaşlarıdır.

Tanrıverdi çığırdı:

– Ə, Nəsib.

Nəsib Tanrıverdini qucaqlayıb xəbər aldı:

– Ə, sən hanjarı gəldin?

Tanrıverdi dedi:

– Ə, qabağımı kəsmişdilər. Balaca atışdıx. Əlim də yaralandı.

Yoldaşları Tanrıverdini evlərinə gətirib gəldilər. Tez gedib bir pünhan həkim gətirdilər. Həkim gəlib dedi:

– Mən sənə burada baxa bilməyəjəm.

Gətirdilər həkimi pünhan bir yerdə saxladılar. Həkim başladı Tanrıverdiyə müalicə eləməyə.

Tanrıverdini yaralayan adamlar gedib naçalnikə dedilər ki, Tanrıverdini yaralamışıq, indi onu tapıb oradaca öldürməliyik.

Məmmədəli bəy zahirdə Tanrıverdi ilə dost, batində isə düşmən idi. Onun yerini öyrənməyi boynuna götürüb, başladı Tanrıverdi yatan Sığınaxlıya getməyə.

Tanrıverdinin həmişə qaraulu olurdu. Qaraul çəkən

Məmmədəli bəyin gəlişini Tanrıverdiyə xəbər verədi.

Tanrıverdi dedi:

– Buraxın gəlsin.

Amma Nəsib razı olmadı.

Tanrıverdi dedi:

– Ay Nəsib, qoy gəlsin.

Belə deyəndə qaraul onu gətirib gəldi. Məmmədəli bəy gəlib Tanrıverdinin yanında oturub əhval-pürsanlıq elədi. Onun sabahısı Məmmədəli bəy gedib Kürün qırağına gətirdiyi qoşuna xəbər elədi. Qoşun bərəylə keçdi bu taya ki, Tanrıverdinə tutsunlar.

Qoşun Bağırnapanı əhatə elədi.

Bu zaman Tanrıverdi yatmışdı, yuxuda gördü ki, iki tərəfdən axan bulannıx selin ortasında qalıb. Yuxudan ayıldı. Nəsibi çağırıldı. Yuxusunu ona söylədi:

Nəsib bayıra çıxıb gördü ki, yarpaxda say var, qoşunda yox. Nəsib qayıdıb Tanrıverdiyə dedi:

– Ə, bizi qamarlayıblar.

Belə deyəndə Tanrıverdi dedi:

– Ə, mənim ayaqqabımı gətirin.

Məmmədəli bəy qoşunu götürüb bu taya çıxardandan sonra yenə Tanrıverdinin yanına gəlmişdi. Məmmədəli bəy getmək istəyirdi. Nəsib Məmmədəli bəyi bayıra çıxmağa qoymadı.

Tanrıverdi dedi:

– Ə, bu işlərin səbəbkarı budu, qoşunu da bu gətiribdi, öldürün bunu.

Nəsib Məmmədəli bəyi öldürüb cəmdəyini bayıra atdırdı.

Qoşun qapıya çatdı, elə bildi ki, Məmmədəli bəy Tanrıverdinə öldürüb. Tanrıverdi öz yoldaşları ilə qapıya çıxıb dedi:

– Ə, indi ki, bizi tutmağa gəlibsiniz, qoy üç yarpax sözüm var, onu deyim.

Aldı Tanrıverdi, görək nə dedi:

Əcəb yerdə keçibsiniz cəngimə,
Axtarırdım belə işi, kamandar,
Nərə vurram, qulaqların kar olar,
Sən görərsən tez savaşı, kamandar.

Tülkü nədi zərbə vura aslana,
Girərəm meydana mərdi-mərdana.
Dağıdaram saldatını hər yana,
Gündə çıxsin dördü, beşi, kamandar.

Tanrıverdi gülləsin atmaz boşa,
Nərəsi səs salar dağnan-daşa.
Döşərəm qoşunu tamam leş-leşə,
Meydanı vağzala daşı, kamandar.

Tanrıverdi qoşunu qovub saldı meşəyə. Qoşun dağılandan sonra Tanrıverdi çıxdı oradan, ayrı bir yerdə başladı yarasını sağaltmağa.

Pristav, naçalnik Tanrıverdini tuta bilmədikləri üçün cəm olub kəndlərə çıxdılar. Tanrıverdini kəndlilərdən istədilər. İş belə görən kəndlilər Tanrıverdini öz haraylarına çağırdılar. Tanrıverdi atın minib kəndlilərin harayına gəldi. Yoldaşları xəbər aldı:

– Ə, hara gedirsən?

Tanrıverdi dedi:

– Qulaq asın, deyim:

Kəndə gəlib qoşun dolub,
Yazıq kəndli talanıbdı.
Arvad-uşaq sızıldayır,
Canım oda qalanıbdı.

At minib silah götürün,
Özünüzü kəndə yetirin,
Deyillər tutun, gətirin,
Zülm ərşə dayanıbdı.

Tanrıverдини görsün bəyin,
Çalım kamandarın toyun.
Gündə dörd mal, on da qoyun,
Matrax üstə dayanıbdı.

Söz tamama yetəndən sonra Tanrıverdi yoldaşları ilə birlikdə atlanıb birbaş Bozalqanlı qışlağına gəldilər. Düz koxanın qapısında atdan düşdülər.

Naçalnik koxanın evində idi. İçəri girəndə Tanrıverdi naçalniki koxanın evində gördü. Koxa Tanrıverдини görən kimi qarın ağrısına düşüb yarpaq kimi əsməyə başladı. Elə fikir elədi ki, Tanrıverdi indi naçalniki öldürəcək. Öz-özünə dedi: «Ə, bu naçalniki öldürsə, hökumət mənim evimi topa qoyacaq». Naçalnik koxanı belə görəndə dedi:

– Ə, niyə elə titrəyirsən?

Koxanın dili varmadı, haçanan-haçana özünə gəlib dedi:

– Axtardığın Tanrıverdi budu, burdadı.

Naçalnik Tanrıverдини görən kimi bu da başladı titrəməyə.

Tanrıverdi xəbər aldı:

– Ə, niyə elə eləyirsən?

Naçalnik dedi:

– Ə, var get, səni tutmuram. Ta səninnən işim yoxdu.

Tanrıverdi dedi:

– Yox, mən sənə söz deyib saz çalmanınca getməyəcəyəm.

Alıb Tanrıverdi görək nə dedi:

Ə, naçalnik mən gəlmişəm yanına,
Çıxart bu qoşunu, incitmə kəndi,
Nərə çəksəm lərzə düşər canına,
Çıxart bu qoşunu, incitmə kəndi.

Fağrıların günahına bataram,
Qazağını kamandara qataram,
Yığıb silahını ata qataram,
Çıxart bu qoşunu, incitmə kəndi.

Naçalnik dedi:

– Ə, sən Allah səs eləmə, var get, səni tutmaram.

Tanrıverdi dedi:

– Qulaq as, bircəciyini də deyim:

Tanrıverdiyəm, tanı məni, görginən,
Qubernata telqramma vurginən,
Çağır kamandara xəbər verginən,
Görsünlər işini, incitmə kəndi.

Naçalnik dedi:

– Ə, oğlumun canı üçün, sabah qoşunu kənddən çıxardacayam, var get.

Belə deyəndə Tanrıverdi çıxıb getdi. Naçalnik sabah tezdən kamandara əmr verdi ki, qoşunu kənddən çıxartsın.

Qoşun kənddən çıxandan sonra təzədən tədbir tökməyə başladılar.

Qoşun gəlib yığıldı Tavusa. Naçalnik, Hüseyin bəy gəlib Tavus dəftərxanasında oturub tədbir tökməkdə olsunlar.

Tanrıverdi bu xəbəri eşitdi. Çağırıb Nəsibi dedi:

– Ə, o sazı bəri ver.

Nəsib dedi:

– Ə, yenə gedirsən?

Tanrıverdi dedi:

– Qulaq as, gör hancarı gedirəm?

Ay Nəsib, tez hazırlaşın
Tovusa getmək istərəm,
Dəftərxana bağlanmamış,
Mənzilə çatmaq istərəm.

Qan olub igidin ürəyi,
Getmir boğaza çörəyi,
Polismestr Hüseyin bəyi,
Tavusda tutmaq istərəm.

Tanrıverdi minə atını,
Tanırlar əsil zatını,
Kamandanan əlaltını,
Bir-birinə qatmaq istərəm.

Söz qurtaran kimi Tanrıverdi atını minib Tavusa yola düşdü. Bu gedən kimi Nəsib də minib atını gəlib Tanrıverdiyə çatdı.

Tanrıverdi yoldaşlarını görən kimi dedi:

– Ə, siz niyə gəldiniz?

Nəsib dedi:

– Ə, biz səni tək hancarı buraxaydıq?

– İndi ki, belə oldu, gəlin.

Gedib çatdılar Tavusa. Tanrıverdi atını yoldaşlarına tapşırıb özü tək getdi dəftərxanaya.

Hüseyn bəy dəftərxanada öz adamları ilə oturmuşdu. Tanrıverdi içəri girən kimi donuxub yerlərində qaldılar.

Hüseyn bəy dedi:

– Ə, Tanrıverdi, burda nə gəzirsən?

Tanrıverdi dedi:

– Ə, sən məni axtarırsan, məni kəndlilərdən tələb edirsən. Mən də gəlmişəm. Gəl sən bu yazıq kəndliləri tala-
ma. Tanrıverdi budu mənəm, gəlmişəm.

Məclis özünü itirdi, dillər danışmağa varmadı. Tanrı-
verdi işi yubatmamaq üçün dedi:

– Qulaq as, bir neçə sözüm var, deyəcəm.

Aldı Tanrıverdi görək nə dedi:

Gəlmişəm yanına mərdi-mərdanə,
Atam mərdi, anam doğub mərd məni.
Kəndçiyə deyirsən tutun, gətirin,
Bajarırsan, indi özün tut məni.

Hüseyn bəy dedi:

– Ə, küy-kələk eləmə. Var get, səni tutmayajam.

Tanrıverdi dedi:

– Dayan, sözümü qurtarım.

Qoç igidin qoç oğluyam, qoçağam,
Düşmənin gözünə iti bıçağam,
Doğru yolda ipək kimi yumşağam,
Əyri yolda haq yaradıb sərt məni.

Yaxşı bax, Tanrıverdinin boyuna,
Aləm bələddir əslinə-soyuna,
Sizin kimi sürü-sürü qoyuna,
Girib yeyib dağıtmaqçın qurt məni.

Hüseyn bəy dedi:

– Ə, oğlumun canı üçün qoşunu çıxardaram, amma
tövəqqə edirəm bəyə, xana, hökumətə dəyməyəsen. Mən
də sənə dəymərəm.

Tanrıverdi dedi:

– İndi ki belə oldu, üç yarpax da söz deyəcəm. Qulaq
as:

Qəsəm olsun dediyimdən dönmərəm,
Bəylərnən, xanlarınan gejəm-gejəm mən.
Əlimnən gələni əsirgəməmə, mən,
Tavatnan, knyaznan qajam-qajam mən.

Bulanmışam, ta çətin durullam,
Qala kimi yeddi qatdan qurullam,
Şüşə deyləm yerə düşəm qırılam,
Dəmir yatdı, polad, təmiz tucam mən.

Hüseyn bəy dedi:

– Ə, var get burdan.

– Dayan, sözümün axırına qulaq as:

Tanrıverdi minib murad atını,
Bəylərdən alıram el baratını,
Gündə yesəm yüz bəy-xan ətini,
Elə bil ki yeddi gündü ajam mən.

Söz tamam oldandan sonra dedi:

– Ə, axır sözümdü, qoşunu çıxart, yoxsa bu dəqiqə sizi qırram.

Hüseyn bəy haman dəqiqə qoşunu Tavusdan çıxartdı. Tanrıverdi camaatı cəm edib alıb sazını görək camaata nə dedi:

Neçə vaxtdı görüşürəm sizinnən,
Yığılın yanıma gəlin, kətçilər.
Mənim ujumnan çox ziyan çəkibsiz,
Nə veribsiz mənnən alın, kətçilər.

Qoşun kəndə dolan vaxt Hüseyn bəyin əmri ilə qoşunun yeməyini kəndlilər verərdi. Ona görə də alıb ikinci yarpağı görək necə dedi:

Bəy yurduna bu səfər at sürərəm,
Ağır sürü, mal-qoyun vuraram,
Bir toğluya onun əvəz verərəm,
Siz irazı* məndən qalın kətçilər.

Tanrıverdiyəm, İsmayılın oğluyam,
Düşmannan ötəri ciyər dağlıyam,
Hər birinizə qulam, əli bağlıyam,
Necə ki mən sağam, bilin kətçilər.

Sözünü tamam eləyib dedi:

– Ə, nə qədər xərj alınıb sizdən?
– Neynirsən?

* **İrazı** – razı deməkdir.

Tanrıverdi dedi:

– Gərək verəm.

Bu danışığ əsnasında bir aşıx gəlib çıxdı məclisə.

Tanrıverdi dedi:

– Ə, aşıx növbə sənindi, çal kəntçilərin könlü açılsın.

Aldı aşıx:

Bir vaxtı kəndə qoşun gəldi,

Kəntçi çox bihal dolandı.

Çıxdı kənddən arvad-uşax,

Səhra ilə çöl dolandı.

Gəti arpa, gəti çörək,

İki sənək, dörd də kürək,

Ax isvoloç, ax tı durak,

Matrax başda zol dolandı.

Odun gəti, abed bişir,

Saldatlar yeyib oynaşır,

Qartoflu kələm coşır,

Damağında bal dolanır.

Söz tamama yetəndən sonra Tanrıverdi koxaya dedi:

– Ə, anladın ki, yüz qoyun, on mal öldürüblər.

Koxa dedi:

– Anladım.

Hamının hesabını edəndən sonra koxadan bir adam alıb yolladı, yüz iyirmi beş qoyun, on mal gətirib payladı kəntçilərə. Camaata üstəlik üç yüz əlli manat pul da payladı. Kəntçilər də xudahafiz eləyib dağılışdılar. Tanrıverdi də Tavusdan çıxıb getdi.

Tanrıverdinin əlinin yarası sağaldı. O vaxt oldu ki, elat

yaylağa köçən vaxt oldu. Varlılar yaylağa köçdülər, yoxsullar isə yurdda qaldılar.

Tanrıverdinin adəti idi, həmişə kasıblara əl tutub, aclara pul verərdi. Hər yay fəslə kənliləri yoxluyardı. Eşitdi ki, yoxsullar qalıb, varlılar yaylaqdadırlar. Nəsibi çağırıb bu barədə görək ona nə deyir və haraya göndərir:

Atlanın, çıxın gəzin çölləri,
Atdan, maldan çapın gətirin,
Yoxsulu, fağır sızıldatmayın,
Tavatın, knyazın malın gətirin.

Varlılar köçürlər sərin yaylağa,
Erkək əti yeyib kefə dalmağa,
Qoymayın yoxsullar yurdda qalmağa,
Onları da yola salın, gətirin.

İyid görək özünə yaxşı ad alsın,
Alqış alsın, bəlkə ömrü uzansın,
Yoxsullar da yesin, gəzsən, dolansın,
Talayın, dağdın, çapın, gətirin.

Gedin kəsin şəhər, bazar yolunu,
Olar bilir Tanrıverdinin halını,
Nikolayın xəznəsinin pulunu,
Hər nə varsa gedin alın, gətirin.

Söz tamama yetdi. Nəsib, Allahverdi, bir də Urus qoşulub yola çıxdılar. Düşdü bunların yolu Vələkənə.

Ellər-ovından addayıb Şiləkdən keçdilər. Varlıların heyvanlarına təpindilər. Atı, malı, camışı bir-birinə qatıb hayladılar bəri. Bu at, malı otarannar gedib öz xozeyinlərinə

xəbər verdilər ki, Tanrıverdinin adamları gəlib atı, malı dəs-tələyib apardılar. Naçalnikə xəbər verdilər. Naçalnik tez at-dandı. Gedib Qavrı və Çölədə yolunu kəsdilər. Nəsib gördü ki, hər tərəfdən buları qamarlayıblar, Tanrıverdi də burda yoxdu. Nəsib Tanrıverдини görək necə arzuladı:

Nola mənim əziz dostum,
İşdən xəbərdar olaydı.
Tapaydı Tanrıverдини,
Ona tez xəbər olaydı.

Boz at meydana girəndə.
Hirtmək belində duranda.
Hayxırıb nəre vuranda,
Qulaqlarız kar olaydı.

Boz at altında oynaya,
Səkə cilovu çeyniyə,
Ay Nəsib, sən qoyma deyə,
Onda qırhaqır olaydı.

Söz tamam olan kimi girişdilər qoşuna. Haman bu qo-şunun içində Tanrıverdinin bir dostu vardı. Dərhal çıxdı qoşunun içindən, tez özünü Tanrıverdiyə yetirib dedi:

– Ə, Tanrıverdi, hanjarı belə durufsan?

Tanrıverdi dedi:

– Ə, nə var, nə olubdu?

Alıb sazı görək Tanrıverdiyə nə dedi:

Tanrıverdi, nə yatıbsan qalx, oyan,
Söylə görüm, yoldaşların hardadı?

Qoşun gəlib dörd tərəfi bürüyüb,
Qavax qaya, işlər yaman dardadı.

Naçalnik yığıbdı bütün elləri,
Qazax, saldat tamam kəsib yolları,
Talayırlar atı, camışı, malı,
Qoşun uşaqları qırhaqırdadı.

Çəkildim qoşundan kənarda durdum,
Köksümü ötürdüm, boynumu burdum,
Arada Nəsibi çox bihal gördüm,
Nəsib deyir, canım intizardadı.

Söz tamam oldu. O, Tanrıverдини dilnən də başa saldı.
Tanrıverdi oğlu Xamayı çağırıb dedi:

– Ə, yəhəri boz atın belinə bas.

Xamay boz atı yəhərlədi. Tanrıverdi boz atın belinə
qalxanda dostu ona dedi:

– Ə, mən neynəyim?

Tanrıverdi dedi:

– Sən getmə, qal.

Dostu dedi:

– İndi ki belə oldu, mən burda qaldım. Sən düz Sarı-
qaya burnundan enib Alazana tərəf gedərsən.

Tanrıverdi boz atı haylayıb getməkdə olsun. Qoşun hər
iki tərəfdən Nəsibgili üzük qaş kimi araya almışdılar. Tan-
rıverdi özünü yetirib qoşunun dalından elə bir nərə çəkdi ki,
Eldar camaatı qorxub qaçdılar, Tanrıverdi özünü Nəsibə
yetirib dedi:

– Ə, Nəsib, qorxmayın, burdayam.

Tanrıverdi səngəri möhkəmləndirib başladı atışmağa.
Düşmən tab gətirə bilməyib qaçırdı. Düşmənin qaçdığını

görən Tanrıverdi Nəsibə görək nə dedi:

Canım Nəsib, kəs bərəyi,
Gör Qavırdan keçən kimdi?
Bərələri yaxşı gözdə,
Gör qayıdıb qaçan kimdi?

Tanı Sıxnaq millətini,
Qaçaq, kətçi, saldatını,
Burda əcəl şərbətini,
Cannan doyub içən kimdi?

Tanrıverdi nəərə vurur,
Təmiz düşmannarı qırar,
Burya gəlib Sığnax, Eldar,
Bir-birindən seçən kimdi?

Söz qurtaran kimi, Tanrıverdi nəərə çəkib yoldaşları ilə qoşuna hücum elədi. Düşməni qıra-qıra gətirib tökdülər lap dağdan aşağı. Qoşun qaçan kimi mal-qaranı yığışdırıb gəldilər öz məskənləri olan Şavadına.

Tanrıverdi Nəsibə dedi:

– Düşmənləri qırıb sizi qurtardım. İndi sazı bəri ver, bir üç yarpax sözüm var, deyəjəm.

Nəsib sazı verdi. Alıb Tanrıverdi görək üç yarpaq sözünü necə dedi:

Müxənnətlər mənim üçün,
Kağız verib qol qoyublar.
Söyünbəydə hər birinə
Bir min manat pul qoyubdu.

Axtarib taparam həlvət,
Hax mənə verəndə fürsət,
Hacnabı, Həsən, Şəmişət,
Papaxların zil qoyubdu.

Düşmanı tanıyıb gördü,
Qisas qoymaz Tanrıverdi,
Başına bir güllə vurdu,
Arvadını dul qoyubdu.

Söz tamam olandan sonra dedi:

– Ə, Nəşib, atlanın keçin Kürün o tayına. Bir yanı Aşağa Ayıblı, bir yanı Hasansiyi, axtarın, görün harda yoxsul görsəz, gətirin mənim yanıma.

Tanrıverdinin adamları at minib düşdülər kəndbəkənd gəzib yurdda qalan nə ki yoxsul var, tapıb gətirib gəldilər.

Tanrıverdi kəndliləri bir yerə cəm edəndən sonra nə ki at, mal gətirmişdi, hamısını yoxsullara paylayıb dedi:

– İndi gedə bilərsiniz.

Qubernat Tanrıverdinə tutmaq üçün Tavus, Qazax, Şəmkir, Qaramuradda məntəqə təyin etdi. Amma Gəncədən adam təyin olunmamışdı. Qubernat gəncəli kar Qoca oğlu Alını çağırıb dedi:

– Ə, başına adam yığ Tanrıverdinə tut. Əgər tuta bilsən, hərənizə min manat verəcəyəm.

Alı dedi:

– Qoy bir fikirləşim.

Bayıra çıxdı. Bu anda Dağıstandan Bəymurad adında birisi qubernatın yanına gəlmişdi, eşikdə Alıynan tanış oldu. Bir qədər danışib, xəbər aldı:

– Sən nə işə gəlibsən?

Bəymurad dedi:

– Qubernatnan işim var.

Alı dedi:

– Qubernat mənə elə bir əmr buyurub ki, heç başa gələn döyül.

Bəymurad xəbər aldı:

– Nə əmr buyurub?

Alı dedi:

– Qaçaq Tanrıverдини öldürməyi mənə tapşırıb.

Bəymurad dedi:

– Nə olar ki?

Alı dedi:

– Onda bir bağırtı var, bağırsa, qorxudan yanında durmaq mümkün döyül.

Bəymurad kişilənib dedi:

– Ə, hanjarı, siz xatunmusunuz?

Alı dedi:

– Sən bajara bilərsənmi?

– Mən onu tutaram.

Alı Bəymuradı qubernatın yanına gətirib gəldi, dedi:

– Qubernat, bu adam deyir ki, Tanrıverдини mən tuta bilərəm.

Qubernat xəbər aldı:

– Ə, qoçaq, hansı yerdənsən?

Bəymurad dedi:

– Dağıstannam.

Qubernat dedi:

– Ə, burada bir qaçax var, onu tuta bilərsənmi?

Bəymurad dedi:

– Tutaram.

Qubernat Bəymurada otuza qədər adam verib silahlandırıb, üstəlik bir kağız da koxanın üstünə yazdı. Alınan Bəymurad birbaşa gəldilər Muradlıya, kağızı verdilər ko-

xaya, Bəymurad dedi:

– Ə, koxa, bizə bir bələdçi ver ki, Tanrıverdinin yerini bizə göstərsin.

Koxa bir bələdi verdi. Bələdçi buları Ceyran çölündə Qavrı dağına apardı.

Yazın isti vaxtı idi. Tanrıverdi axşamlar Çoban dağında, gündüzlər Ceyran çölündə olurdu. Hərdən Sığnaqdan aşıb Beleketdən çalif-çapıb gətirirdi.

Bələdçi bunları Qavrı çayının o tay qırağında buraxıb qayıtdı.

Tanrıverdi dürbünnən dağdan baxırdı.

Dövlətxan dedi:

– Ə, Tanrıverdi, bir dəstə qaçax gəlir.

Tanrıverdi dedi:

– Qoy gəlsinlər.

Oğartana gözlədilər ki, atlılar gəlib çıxdılar. Tanrıverdi bildi ki, bunlar da bunun üçün gəzirlər, xəbər aldı:

– Ə, haralısınız?

Bəymurad dedi:

– Dağıstannan gəlirik.

Tanrıverdi dedi:

– Kimi istəyirsiniz?

Bəymurad dedi:

– Tanrıverдини.

Tanrıverdi üzün-gözün dəyişdirib dedi:

– Ə, başına dönüm, biz də Tanrıverдини axtarıyıq.

Bəymurad dedi:

– Ə, kimdi sizin başçınız?

Tanrıverdi dedi:

– Mənəm. Elə yaxşı yerdə tapışdıq, gəlin məsləhət edək.

Tanrıverdi baxıb gördü ki, bunların atdarı qıyamatdı,

Nəsibə dedi:

– Gəl buları soyax.

Bəymurad dedi:

– Ə, siz hanjarı iyidsiniz? Tanrıverdi nədi ki, onu tutuf qubernata verə bilmirsiniz?

Tanrıverdi dedi:

– Elə onu de, yaxşı oldu ki, siz gəlib çıxdınız. Bizə kömək edərsiz, tutarıq.

Bəymurad xəbər aldı:

– Ə, o hanjarı adamdı ki, ondan bu qədər qorxursunuz?

Tanrıverdi dedi:

– O dava mağamında elə bağırer ki, adam dik yerində quruyub qaler.

Bəymurad dedi:

– Ə, mənim urəyim darıxer, siz birjə onu mənə göstərin, sonrası isə sizin işiniz yoxdu. Mən onu diri tutum.

Tanrıverdi dedi:

– Uşaqlar, atı yəhərləyin, bir neçə deyiləsi sözüm var, deyim.

Bəmurad dedi:

– De görüm.

Aldı Tanrıverdi:

Dağıstandan məni deyib gələnlər,
İnan mənəm, ögrən mənəm, gör mənəm.
Sizin kimi uşaqlardan öteri,
Zəhmət çəkib mən yerimdən durmanam.

Əzəldən bələyi qanla bələnmiş,
Düşmənin qanından içib yalanmış,
Çəkib, yeyib sərt yerlərdə dolanmış,
Pələng mənəm, aslan mənəm, şir mənəm.

Bəymurad dedi:

– Ə, Tanrıverdi olmuya sənsən?

Tanrıverdi dedi:

– Yox, mən deyiləm, ancax onun xasiyyətini sənə deyərəm.

– De görək.

Tanrıverdi deyir sözün düzünü,
Hələ görməyibsən onun üzünü,
Çəkib çıxar maçaları quzunu,
Osar qıran, sarvan vuran nər mənəm.

Bəymurad dedi:

– Ə, onun atı varmı?

Tanrıverdi dedi:

– Vardı.

Bəymurad dedi:

– Onun atının xasiyyətini bilirsənmi?

Tanrıverdi dedi:

– Bilirəm.

Bəymurad dedi:

– De görək onun atı necədir?

Aldı Tanrıverdi:

Bir atı var, üç meytərnən bəstənir,
Meydanda oynayıb yeltək əsəndi.
Nərəsindən tamam dağ-daş titrəşir,
Alay yarıb, ağır ordu pozandı.

Qorxusudan düşmən getməz üstünə,
Tutur, qaçır, saman təpir pustuna,

Neçələri durub onun qəsdinə,
Hajnab, Şəmişəd, iki hasandı.

Mən bilirəm Tanrıverdinin işini,
Tapanda görərsiz tər savaşıni,
Tutar kəsər düşmənlərin başını,
Qulağınan qanjığadan asandı.

Tanrıverdi sözünü qurtaran kimi, elə bir nəərə çəkdi ki, bu gələnlər hamısı tufənglərini əllərindən yerə tökdülər. Tanrıverdi əmr verdi tez onların tufənglərini yerdən yığdılar. Tanrıverdi Nəsibə dedi:

– Ə, bu iki bəyi saxla, qalanlarını burax getsin.

Nəsib Bəymuradın, Alının qolunu bağlayıb yıxdı bir yana.

Alıb Tanrıverdi görək Nəsibə nə dedi:

A Nəsib, sarı buları.
Çək hərəsini bir yana.
Bunlar bəlli igidlərdir,
Meydan aşdılar hər yana.

Bular gəlməyib boşuna,
Ehtiyajı yox qoşuna,
Qubernatın gəlib xoşuna,
Biz də verək bir nişana.

Bular bəlli igitdilər,
Qol çəkib tufəng göturdülər,
Tanrıverdiyi diri tutdular,
Xavar çıxsın Dağıstana.

Tanrıverdi Bəymuradı, Alını öldürdü. Atılan güllənin səsinə düşmənlər tökülüşdülər. Tanrıverdi nərə çəkdi, düşməni qamarlayıb basdılar gülləyə. Buları elə qırdılar ki, qaçan qaçdı, qaçmayan elə oradaca tələf olub getdi.

Ara sakit idi. Bu anda aşırıq əlində sazı gəlib çıxdı.

Tanrıverdi dedi:

– Ə, aşırıq, nə yaxşı vaxtda gəlib çıxdın. Bu dava münasibətilə bir-iki söz de.

Aşırıq alıb görək nə dedi:

Qavriya qoşun gələndə,
Nərə çəkdi bir aslanım.
Pristav, naçalnik nədi,
Əsirgəmə, vur, astanım.

Cəmi igidlər başıdı,
Nəsib qoçax yoldaşıdı,
Gördün ki, səngər qaşıdı,
Dayanma onda, vur, aslanım.

Neçə dəlilər başında,
Dövr elə çıraq qaşında,
Ayda yüz qoyun şişində,
Əsgər dövrən sür, aslanım.

Yaranıbsan qeylü-qalnan,
Dövr elər bimisalnan
Hər yerdə cah-calalnan,
Çay-samavar qur, aslanım.

Divannar düzülüb araya,
Əməyini vermə zaya,

Bel bağlama Hüsey baya,
Onnan pünhan dur, aslanım.

Ərzəm götürüb baratı,
Sağalla, bəstə boz atı,
Heç kimdən çəkmə minnəti,
Özün dağa ver, aslanım.

Götürüb getsən çatını,
İlxı verərmi atını,
Məmmədqulu xələtini,
Öz əlinlə ver, aslanım.

Tanrıverdi dedi:

– Ə, Nəsib, sən öz atını ver buna.

Aşıq dedi:

– Yəhər hardan tapım?

Tanrıverdi dedi:

– Ə, ona yəhər də ver.

Tanrıverdi aşığa at verib dedi:

– Aşix, biz də bu mal-qaranı yoxsullara paylayıb keçirik o taya.

Tanrıverdi bunu deyib aşığın yola salandan sonra yoldaşları ilə o taya keçdilər.